

KEMÉNYFI RÓBERT

Etnikai térszerkezeti vizsgálatok multietnikus települések néprajzi kutatásában

Az 1980-as évek végén, 90-es évek elején egy régi-új kutatási területtel, szakiránnyal bővült az addig szinte csak a gazdaság térjelenségeit vizsgáló és napjainkban újjáéledő hazai társadalomföldrajz. Ez a tudományág az *etnikai földrajz*, amely fokozatosan felzárkózik a társadalomföldrajz más szakterületei mellé. Az újnak nevezhető földrajzi ág megnevezéseként itt alkalmazott etnikai földrajzhoz tartozó szórványos kutatásokat a második világháborút követő időszakban (főként kényes voltuk miatt) hazánkban a népességföldrajzhoz sorolták, ám a legfrissebb munkák ennek a terminusnak a bevezetésével kimondottan a *nemzetiségi térfolyamatok, etnikai térszerkezetek, nemzetiségi statisztikai idősorok* vizsgálatát, elemzését igyekeznek hangsúlyozni.¹

Mint jeleztem, egyrészt egy régi kutatási irányról van szó, amelynek virágkora Közép-Európában századunk első felére, főként a két világháború közötti időre tehető. Másrészt pedig egy új (inkább megújuló) tértudományt is jelöl az etnikai földrajz kifejezés, mivel új módszerekkel a mai etnikai térszerkezeti képek fejlődésének, kialakulásának kérdéseire keresi a választ, és az alap kutatások mellett igyekszik akár aktuálpolitikai döntésekhez is megfelelő háttéranyagot biztosítani.

Jó példa erre a volt Jugoszlávia szétesett etnikai képe. Jugoszlávia szétdarabolásában döntő jelentősége volt (és van ma is) annak a helyzetbe beletörődő és nem megoldásra törekvő nemzetközi magatartásnak, amely megpróbálkozott a lehetetlennel: pengeéles etnikai határok mentén megszervezni az új és nemzetiségileg homogén államalakulatokat. Viszont éppen ennek égése alatt indult meg az eufemisztikus etnikai tisztogatás kifejezés mögé bújtatott népiirtás is.) Az új országok megalakítását tisztázó béketárgyalásokon döntő szerephez jutottak az etnikai térképek.² Hasonló szerepet kap az etnikai tértudomány például közigazgatási változások alátámasztásánál is. A Szlovákia új közigazgatási felosztásához és végül kormányrendelettel megalkotott járashatáraihoz kapcsolódó vitát éppen az etnikai térstruktúrák (tudatos?) figyelmen kívül hagyása gerjesztette. Fontos kiegészítő kartográfiai készülhetnek az etnikai földrajz keretében Közép-Európa tarka nemzetiségi viszonyai között a politikai és a hazánkban szintén újdonságnak számító választási földrajz számára is.³

A fentiekben bemutatott helyzet; azaz az etnikai térszerkezeti vizsgálatok felhasználhatósága a politikai döntések előkészítésében okozta, hogy nehezen talált magára ez a tudományág a második világháborút követően Közép-Európában. Mint azt Roland Vogelsang német társadalomföldrajz-kutató egy tanulmányában századunk első felének etnikai (kisebbségi) kutatásairól kifejti: azok a társadalomtudományok, melyek többek között a nemzetiségi (etnikai) kérdéssel is foglalkoztak, olyan keserű tapasztalatokat (bittere Erfahrungen) szereztek, hogy a második világháborút követő évtizedben több tudományágot (néprajz, földrajz, történelem) átívelő interdiszciplináris kisebbségi tanulmányok nem is születtek.⁴

A Közép-Európa geográfiájának kutatásait meghatározó, német nyelvterületre vonatkozó etnikai tértudomány több szálon szerezte említett keserű tapasztalatait. A század elejétől megjelentek azok a geo- és etnopolitikai területi teóriák, amelyeket egyrészt a politika a saját körükből kiszakítva önmaga szolgálatába állított, másrészt később maguk a kutatók fogalmazták eleve úgy meg vagy át elméleteiket, hogy azok politikai törekvések valamilyen tudományos ideológiai keretűl szolgálhassanak. A korai burkolt, majd nyílt területi-politikai *nemzetiségi* törekvések geográfiai alátámasztást is kaptak tehát, amely mint ideológiai pillér, Otto Maull megfogalmazásában, a nemzetiszocialista uralom alatt teljesedett ki, majd vált

hírhedté, és végül a Vér (Nép) és Föld (Blut und Boden) elméletében (ennek többek között része: az-államnak kötelessége idegen országokban élő népcsoportját saját, *területileg* is [!] elidegeníthetetlen részének tekinteni) csúcsosodott ki.⁵

Századunk első felében a közép-európai *néprajztudomány* területén szintén német hatásra - megjelent egy sajátos, etnikai térstruktúrákat, kartográfiákat is elemző, használó nemzetiségkutatói irányzat, amely 1930-ban Gustav Jungbauer tanulmányával indult, és Walter Kuhn munkájával teljességedt ki.⁶ A mesterségesen megalkotott *ügynevezett nyelvszigetkutatás* (Sprachinselforschung), *nyelvszigetnéprajz* (Sprachinselvolkskunde) az etnikai térképek felhasználása mellett más területeken is kapcsolódott a geográfiához (mint például nemzetiségi statisztikák elemzése, a településkép felrajzolása, a természeti, társadalmi környezet felvázolása), és így komplex - ma úgy mondanánk - *interdiszciplináris* kutatási irányt jelentett.

Ez a néprajzi ág az anyaországon kívüli német kisebbség vizsgálatát tekintette céljának. Fő kérdésfeltevése arra irányult, hogy melyek azok a kulturális jelenségek, történeti és társadalmi folyamatok, *amelyek segítik vagy gátolják a kisebbségi helyzetben élő német népcsoportokat identitásuk megőrzésében*. E kérdés megválaszolása programot adott a nyelvszigetek kutatóinak is. A legfőbb feladat tehát a megtartó erő kimutatása volt, amihez a megőrizendő németiség területi elhelyezkedésének feltérképezésével az etnikai térképezés és a nemzetiségi tértudomány adta meg a vizsgálati kereteket.⁷

A fő vizsgálati terepet a Kelet- és Dél-Európában szórványban élő németek kultúrája jelentette. Az Európa ezen részein élő németiségnél a nyelvszigetkutatások fő törekvése arra irányult, hogy különválassa a népi tudásból azt a részt, amelyet az őshazából hoztak magukkal (Altgut), attól, amit már az új országban alakítottak ki, vagy a felsőbb társadalmi rétegektől vettek át, és megkülönböztesse azoktól, amelyek más német nyelvszigetektől, de legfőképpen az idegen etnikai környezettől sajátítottak el (Neugut). Legfőbb törekvése tehát az volt, hogy rekonstruálja, bemutassa a tiszta, ősi, német népi kultúrát és életet; és hogy felvázolja azokat a német etnikai szigeteket, amelyek az idegen nemzetiségű tengerekben⁸ zárt, jól körülhatárolható egységben megmaradtak, így kultúrájuk semmiben sem tér el az anyanemzetétől, annak szerves részét képezi. Még inkább félrecsúszott a harmincas évek végén a német nemzetiségek vizsgálata, amikor a zártság, elszigeteltség kívül azt igyekezett bizonyítani, hogy a környezetétől *eltérő* (magasabb) *minőségű* kultúra segítette identitásuk megőrzésében az anyaországon kívül élő németeket.⁹

A nyelvszigetkutatások tudománytörténeti helyét azért kellett röviden felvázolni, mert egyrészt a második világháború utáni német nemzetiségi néprajzi vizsgálatokat több évtizedre visszavetették, másrészt a hasonlóan komplex, több tudományágat felölelő hazai etnikai vizsgálatokra is hatással voltak.¹⁰ A honi tudományos életben is szerephez jutott a század első felében egy, a némethez hasonló tudományos földrajzi irány, melyet emberföldrajznak neveztek, s amely sok vonatkozásában kapcsolatban állt a néprajztudománnyal.

Az emberföldrajz és a néprajz kapcsolatáról, a két tudományág hasonló jellegű kutatásainak bemutatásáról tudománytörténeti áttekintések is születtek.¹¹ A század első felének településkutatói közül Györffy Istvánt és Fodor Ferencet szeretném kiemelni. Az előbbi a Fekete-Körös völgyéről írt, településföldrajzi munkának tekintett művével mutat kiemelkedő példát a vegyes etnikumú községek emberföldrajzi, etnikai vizsgálataira (etnikai települtségi szerkezet, településtörténet, nemzetiségi megoszlás stb.); munkáját a néprajztudomány is - Fodor Ferenc Tenkéről és Belfényerről írott könyvéhez hasonlóan - alapvető értéknek és bázisának tekinti.¹²

Az első világháborút lezáró békeszerződés még csak megközelítőleg sem volt tekintettel az etnikai határokra, ezért az országhatáron kívül rekedt magyarság vizsgálata új feladatokat jelentett az emberföldrajzi és néprajzi kutatások számára. Az etnikai tömbtől leszakadó nyelvszigetek nemzetiségi kutatásában a két világháború között sajátos irányt jelentett a

Teleki Pál által 1926-ban létrehozott Államtudományi Intézet, amely óriási szerepet vállalt az etnikai térképezés módszereinek kidolgozásában, finomításában (több, később híressé vált etnikai térképszerkesztési módszert fejlesztettek ki ebben az intézetben) és az elért eredmények (főként a magyar nyelvterületek) bemutatásában.¹³

A legkülönbözőbb statisztikák feldolgozásából összeállított térképek elsősorban a politikai döntések, revíziós törekvések alátámasztására szolgáltak, azt is nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy ennek ellenére igyekeztek torzításmentesen a lehető legpontosabb nemzetiségi megoszlási adatokat - a községek szintjén is - figyelembe venni és megjeleníteni, ezért még ma is hiteles forrásként használhatják az ekkor készült térképeket a magyar kisebbséggel foglalkozó tudományok, így a néprajz is.

Magának a *nyelvterület* terminusnak a hazai használatát azonban *fenntartásokkal kell kezelni*. Igaz ugyan, hogy a magyar nemzetiségi szórványokat bemutató térképeket nagy tudományos pontossággal szerkesztették meg, és sikerült az ideológiai felhangokat elkerülni, valamint a szélsőséges német geopolitikától is elhatárolódni, mindennek eredményeként nem tapad Magyarországon - a némettel ellentétben - a nyelvterület fogalmához és jelentéséhez rossz ízű, kellemetlen szemlélet, ám a fogalom hazai tisztaságát annak is köszönheti, hogy nem történt meg a honi szakirodalomban ennek a német nyelvből tükörfordított és átvett kifejezésnek - melyhez a szülőhazájában egy egész, de torz eszmerendszer kötődik - a valós értelmezése. Noha ez elmaradt, mégsem szerencsés - ideszámítva tartalmi (kulturális sziget) tarthatatlanságát is - a fogalom napjainkban is megfigyelhető itthoni alkalmazása. Az 1945 utáni, rossz emléké nemzetiségi kutatások, másrészt a kifejezés jelentésének értelmetlensége miatt (hogyan lehetne például a falvakban is széles körben elterjedt rádió, televízió korában mindentől elzárt nyelvterületről beszélni?) Közép-Európa német nyelvterületeinek kutatói már nem használják a nyelvterület terminust. S noha egy-két munkában még fel-felbukkan a kifejezés és szemlélet a második világháborút követően is, de új tartalmi vonal, új vizsgálati szempont is megjelenik.¹⁴ A hangsúly a néprajzi vizsgálatokból addig teljesen hiányzó *etnikumközi szociális kapcsolatok* elemzésére helyeződik át, hogy ebből a szemszögből közelítsék meg a saját és az idegen etnikum viszonyát.

Különösen érdekes feladat, ezeknek a kapcsolatoknak a feltárása *multiethnikus településeken*, ahol a mindennapi együttélés szintjén lehet megfigyelni és elemezni a más nyelvű, kultúrájú közösségek egymáshoz való szociális (család, iskola, egyház, szabadidő) viszonyát. A Schenk-Weber-Kellermann szerzőpáros egy vegyes etnikumú (román-szerb-német) bánáti községben végzett kutatásokat. A munka eredményeként létrejött kötet a statikus nyelvterületkutatási modell nemcsak elméleti, hanem kimagasló gyakorlati kritikáját is nyújtja. A mű mintegy ellehetetleníti a továbbiakban az itt is már csak idézőjelben használt nyelvterületnéprajz tartalmát és az abból született nemzeti kisebbségi kliséket (például a sajátok, ősi, tisztának mindenáron való megőrzése).¹⁵

A hazai néprajzi, szociográfiai szemlélettől is átitatott emberföldrajzi irányzat, amelyből mára az erős etnikai földrajz kinőhetett volna, az ötvenes években - hasonlóan a német keserű tapasztalatokat szerzett eufemisztikus kifejezéshez - elhalt, és a létrejövő kétpólusú (természeti és gazdasági) geográfiában nem találkozni ilyen irányú, nemzetiségekkel, etnikumokkal foglalkozó művekkel. A század első felében az emberföldrajzi, etnikai cikkek hemzsegő *Földrajzi Közleményekben* a hangsúly a gazdasági, legnagyobb mértékben a természetföldrajzi cikkekre tolódott át. Ilyen tudományos légkörben és előzmények után robbant Mendöl Tibor 1963-ban megjelent *Településföldrajz* című könyve, amely szemléletével ismét a komplex vizsgálatokra (emberföldrajz) irányítja a földrajztudomány művelőinek figyelmét, és éppen a települések széles körű kulturális vizsgálata miatt a néprajzkutatók is nagy haszonnal forgatják mind a mai napig. Hasonló szemléletű, de etnikai kérdésekkel foglalkozó geográfiai munkák azonban a nyolcvanas évek második feléig nem születtek, és a kisebbségi kutatások égető hiánya azt eredményezte, hogy

az ilyen jellegű vizsgálódások fokozatosan átcúsztak a néprajz területére, és az etnográfusok igyekeztek néprajzi tárgyú műveikben nemzetiségi térképek, etnikai statisztikák közlésével pótolni a hiányzó publikációkat.¹⁶

A nyolcvanas években Kocsis Károly hívja fel a figyelmet a földrajz- tudománynak erre a hiányosságára, és vegyes etnikumú területeken végzett precíz kutatómunkájával ismét módszertani mintát ad az etnikai kérdések korszerű geográfiai vizsgálataihoz. A határainkon kívüli magyarságról *nemzetiségi-térszerkezeti* dolgozatokat, kartográfiákat, pontos statisztikai elemzéseket közöl Sebők László is.¹⁷ Az itt említett nagyobb térségek etnikai szempontú geográfiai feltárása mellett a *néprajzi* vizsgálatok területén Györffy István nyomán - *települési szinten* is feléledt a nemzetiségi térszerkezetek vizsgálata.¹⁸ A községi vizsgálatok a következő alapkérdéseket vetik fel: *Milyen a multietnikus települések etnikai térszerkezete? Az etnikumok között feltárható szociális és egyéb kapcsolatok ellenére van-e a településen nemzetiségi területi elkülönülés? Ha van, milyen okokra vezethető vissza? Konkrét tereptapasztalataink például azt mutatják, hogy van a településeken területi elkülönülés a nemzetiségek között. Ilyen település, többek között, a román-magyar lakosságú Várasfenes (Finis) és Bihardiószeg (Diosig); a német-román Kistalmács (Thalheim) Erdélyben, valamint vizsgálataink alapján az 1960-as évek kezdetéig ilyen településnek számított a szlovák-magyar Szkáros (Szkeresovo) is Szlovákiában.¹⁹ A fenti kérdések települési szintű, árnyalt megválaszolásához azonban mind az etnikai földrajz, mind a néprajz módszertani készletére szükség van.*

Az első lépés a település (esetleg régió) történetének feltárása. Figyelemmel kell kísérni a terepen, a levéltárakban, a népszámlálások adatainak segítségével az együtt élő etnikumok demográfiai és betelepülési történetét. Feltérképezendők: a község általános és etnikai térszerkezete, természeti környezete, gazdálkodása, közigazgatási változásai, az iskoláztatás és a családok térbeli elhelyezkedése (hol, hogyan, milyen egységekben élnek, vannak-e nagy, több utcát lakó nemzetségek).

A fentiekből kiderül, hogy ezek a kutatások, amelyekkel tehát arra keresünk választ, hogy területileg miért zárja el ennyire két nemzetiség egymás elől mindennapi lakókörzetét, az etnikum (ember) és a tér kapcsolatára, vagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kultúra *külső megjelenési rendjére* kérdeznek rá. A tér fogalmába a természeti és társadalmi (szociális) környezetet egyaránt beleértjük.²⁰ Tulajdonképpen tehát nem mással, mint egy *földrajzi problémával* állunk szemben. A kapott eredmények előkészítik és mintegy megteremtik annak a mélyebb (néprajzi) vizsgálatnak az előfeltételeit, hogy *milyen kulturális folyamatok húzódnak meg a földrajzilag jól behatárolható etnikai elkülönülés mögött.*

A hagyományos etnogeográfiai, néprajzi vizsgálati metódussal, az összes fent említett és feltárt földrajzi, történeti vizsgálat eredményeinek figyelembevételével készült, valamint az ezen eredményekre támaszkodó interjúkból kiderül, hogy a multietnikus Fenesen a nemzetiségi elkülönülést erősíti (Szkároson erősítette), hogy az egykor a többségi nemzethez tartozó etnikum (a magyar) a *határváltozás traumáját* nem tudja (és tudta) feldolgozni. Azt is megtudhatjuk, hogy a múltban gyökerező gazdálkodási különbségek (földművelő-fakitermelő) és a földterületek eltérő minősége is hozzájárultak a szegregációhoz. A településen az egyházak közösség-összetartó ereje, az elfojtott konfliktusok, az endogám házasságok tömege is szerepet játszik (játszott) az elkülönült területi nemzetiségi kép kialakulásában.

Am nem elégedhetünk meg az etnikai szegregáció okainak pusztá felsorolásával és a terepgyűjtés idevonatkozó példáival, mivel ily módon több jelenséget csak *statikusan lehet leírni*, és ezek a kulturális megnyilvánulásokat úgy közvetítik felénk, mintha azok mozdulatlanok, és mindenkor, minden időben és a nemzetiségek összes csoportjára (például életkortól, nemtől függetlenül) érvényesek volnának. Az ilyen, „levegőben lógó kifejezések”, mint a „*határmódosulás traumája*”, a „*kulturális elzárkózás*”, a „*közösség-összetartó erő*”;

az „elfojtott konfliktusok” önmagukban csak egyszerű „megállapítások”, árnyalt értelmezésüket a mindennapi együttélés szociális kapcsolatainak, konfliktusainak vizsgálatával és az interkulturális érintkezésből kihámozva tudjuk megragadni.²¹ Bár nagyon nehéz és bonyolult feladat ezeknek az elvont fogalmaknak egy adott multietnikus közösség egyedi kultúrájában értelmet adni, mégis az ezekkel a szavakkal lefedett jelenségek *mélyebb* tartalma hordozhatja a választ a területi elkülönülésre.

A fent említett kifejezések közül szeretném kiemelni az „elfojtott konfliktusok”, az egyéni és csoportfélelem és a „veszélyeztetettség érzés” terminus problémáját a *területi szegregáció* szempontjából. A szegregáció egyszerű, látható jele például Fenesen maga a falukép. Bár a századunkban megindult polgárosodás fokozatosan fellazította a községek zárt rendjét, Erdély vegyes etnikumú településeinek hatalmas, minden időszakban (nappal, éjszaka) zárt, tömör kapui, a hadiút mentén fekvő településekre emlékeztető rendben felsorakozott zárt házsorai megmaradtak. Az esetleg előforduló konfliktusokra való felkészülés látható jelei a mindkét etnikumhoz tartozó házak kapufélfáihoz támasztott szerszámok (kasza, balta) is, amelyekre „*nem mintha szükség volna, de ha menni kell, akkor kéznél legyenek*” mondják.

A szegregált nemzetiségi szerkezet nem szembetűnő, de konfliktusokra utaló *térszerkezeti* jele, ha két etnikum között valamilyen *puffer* (tompító) *közeg*et találunk. Fenesen érdekes vallásföldrajzi szituációt eredményez, hogy ez a puffer közeg egy baptista felekezetű népcsoport, akik az ortodox románok és a református tömbben élő magyarok közé telepedtek le. Bár a szegregációt elősegítik, ám *térszerkezeti*leg nem kimutathatók a mindennapi, egyébként harmonikus együttélés különleges eseményei. Fenesen a mindennapi munkát nemzetiségi különbségek nélkül együtt végzik, a falu vezetésében együtt döntenek a különböző, az egész közösséget érintő ügyekben, mégis bármilyen hétköznapi konfliktus *etnikai színezet*et kap. Bármilyen egyszerű vitában a kívülálló- akár az etnikumközi barátságokat is félretéve - mindig a saját nemzetiségű fél mellé állnak. A román-magyar Fenesen különleges, az elkülönülést erősítő jelenség, hogy a tettelegességig fajuló viták lerendezésére (a verekedésekre és az ugyancsak ritka köztörvényes bűnök elkövetésére - rablásra, erőszakra) *a baptisták által lakott, azaz a két nagy felekezet, nemzetiség közötti sávban* került sor. A baptistáknak, ennek a felekezetileg elkülönült és a század elején betelepült kis közösségnek, fontos egyensúlyozó szerepe van a multietnikus (román-magyar) település két nagy egyháza között. Az etnikai konfliktusok elemzési módszereinek egyike az úgynevezett versenyelméleti magyarázat, mely szerint az etnikai konfliktusok valószínűsége akkor csökken a minimumra, amikor a csoportok *életterei* nem fedik egymást. Ha azonban két népcsoport ugyanazon lehetőségek kiaknázására törekszik, akkor bekövetkezik a verseny. Az egymás kiszorítására való törekvés a konfliktusok kiéleződését idézi elő, és a *területi szegregációt* is erősíti.²²

Ez tapasztalható e román-magyar községben is. Történeti adatok szerint Fenesen az említett eredeti termelési-etnikai (fakitermelő-földművelő) különbség már a letelepedésnél is szegregált nemzetiségi települési képet eredményezett, de az eredeti termelési rend 20. századi felbomlása, majd a jobb minőségű földek nem az eredeti etnikai elrendezésben történő újraosztása, azaz a gazdasági terek (de nem a lakóterületek!) most már egymásba fonódása versenyhelyzetet teremtett, és a feszültségeket, *a szegregációt* nemhogy csökkentette volna, hanem *elmélyítette*. És ezen a ponton jutott szerephez Fenesen a baptisták letelepedése. Éppen a konfliktusok elmélyülésének időszakában, azaz a 20. század első felében jelent meg ez a kis felekezet, és ágyazódott be *köztesen a falu adott etnikai térszerkezetébe*. *Elmosva* ezzel a két nemzetiség, a román ortodoxok és a református magyarok közötti éles határt, és azt egy szélesebb határsávva változtatva. Úgy is megfogalmazható, hogy ez a térrész egyfajta *gyepűszereppel* rendelkezik. Hasonló pufferszerepet játszott az etnikai területi elkülönülés lassú bomlásáig a szlovákiai szlovák-

magyar Szkáros esetében a mindkét nemzetiség nyelvét beszélő *cigányság*. De lehet ez a „térrelválasztó” egy temető, templom²³ vagy valamilyen természeti képződmény (patak, domb) is.

E sajátos ütközőzóna kapcsán szeretnék a néprajztudomány egy sok szálon futó és bonyolult vitájára utalni; amely a különböző kultúrákat elválasztó térbeli érintkezési sávokról szól. Két, valamilyen kulturális szempontból eltérő terület elkülönítése - akár egy-egy kulturális elem szintjén-vagy az elválasztás plasztikus ábrázolása (kartográfián) problémát okozott. A néprajzi térképezés fokozatosan kiszélesedő keretein belül ugyanis kénytelenek jól kivethető, egyértelmű határokat húzni, de a térképek vonalai csak egyetlen adott szempont alapján választják el a tereket, kulturális szempontból viszont a térképek határozott választóvonalai sokkal többet jelentenek. A kulturális elemek elterjedését gátoló határok inkább csak tájékozási jellegűek, mivel a szerkesztők kénytelenek voltak a határ két oldalán lévő területek kimutathatóan kevert műveltségétől eltekinteni, és a vékony vonalakkal jobbra az átmeneti formákkal teli *határövezeteket* jelölték. A néprajzi térképezéshez kapcsolódó árnyalt kulturális vizsgálatok viszont az egyszerű határvonalakat *érintkezési* vagy *kontaktzónákká* szélesítették ki. Olyan sávokká, amelyekben két egymással határos nyelv-, nép- vagy kulturális terület kölcsönhatásai különösen erősek, sőt, ezen érintkezési zónát különálló területként különböztetik meg.²⁴

Az új terminus, a *kontaktzóna* fogalmának értelmezésénél nagy érintkezési (számos települést magába foglaló) területet átfogó vizsgálati szemléletre volt szükség, hiszen még ha van is egy-egy vegyes településen térszerkezeti elkülönülés, az túl kicsi ahhoz, hogy ott valóban létező, kevert műveltségről lehessen beszélni. Ha egyáltalán kimutatható ilyen községi térrész, azok *nem* a kartografálható *kulturális elemek* szintjén, hanem sajátos társadalmi-etnikai megnyilvánulások *térkereteként* működhetnek. A néprajzi térképezés zónájához *csak* hasonló, de vele nem azonos térszerkezeti jelenségről van tehát szó.²⁵

Fenesen tehát kimutathatóan *létezik egy területileg is elkülöníthető nemzetiségi kontaktzóna, ami azonban csak bizonyos szituációkhoz, elsősorban konfliktusokhoz kötöttén, azaz mint etnikumok közötti feszültségeket levezető közeg működik.*²⁶

E térrész mindkét nemzetiség általi aktív használatából az is kiderül, hogy a falu külső nemzetiségi környezetétől ténylegesen független, belső etnikai életet él, mivel a községben a mindennapok ártalmatlan vagy keményebb konfliktusaiban a többségi nemzethez tartozó etnikum éppen annyira kihasználja ezt a viszonylagos konfliktusbiztonságot jelentő teret, és ugyanúgy nem keveredik, úgymond, az erősebb jogán, más falurészen konfliktusokba, mint a kisebbség.

Megfigyelhető az is, hogy ünnepi, az egész falut érintő, időn és téren kívüli (szakrális) szituációban - például lakodalomban, karácsonykor - a mindennapi egyéni és csoportfélelmek feloldódnak. A község *térszerkezeti különállása elmosódik és egységessé válik*. A lakodalmakon még a máskor kemény nemzetiségi sértésnek szánt megjegyzések is vidám hangulatban hangozhatnak el.

Az ilyen módon elkülönülő, mégis együtt élő kevert nemzetiségű közösségekben fontos vizsgálandó jelenség a *vegyes etnikumú házasságok* lassú szaporodása. Szkáros esetében például megfigyelhető, hogy a vegyes házasságok és a belőlük származó utódok *oldják, gyakorlatilag feloldották* a település Kárpát-medencében oly gyakran előforduló és a községben századunk közepén még kimutatható, *szegregált etnikai térszerkezetet* (tehát csak a térszerkezet és nem a konfliktusok oldódásáról van szó). Ám e nemzetiségi térformáló erő kialakulási módjának, megjelenési folyamatának a bemutatása már olyan jellegű kutatásokat igényel, amelyek túlmutatnak a nemzetiségi települési szerkezetek vizsgálatán.

- 1 Kocsis Károly: *A kárpát-medencei magyar nemzeti kisebbségek etnikai földrajza.* (Kandidátusi értekezés.) Budapest 1993.
- 2 Kocsis Károly: *Etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén:* Budapest 1993.
- 3 Közigazgatás a nemzetállam szolgálatában. In: *A nemzetállam és demokratikus ellenszere.* 1994. 5-12.; Kocsis Károly: Közigazgatási vállazások Szlovákiában. *Regio* 1995. 6. 4. 29-59.
- 4 Vogelsang, Roland: Ein Schema zur Untersuchung und Darstellung ethnischer Minoritäten - erläutert am Beispiel Kanadas. *Geographische Zeitschrift* 1985. 73. 3. 145-162.
- 5 Klaus, Kost: Die Einflüsse der Geopolitik auf Forschung und Theorie der Politischen Geographie von ihren Anfängen bis 1945. *Bonner Geographische Abhandlungen* 1988. 76. 385-395.
- 6 Jungbauer, Gustav: Sprachinselvolkskunde. *Zeitschrift für Volkskunde* 1930. III.143-150. és 196-204.; Kuhn, Walter: *Deutsche Sprachinselforschung.* Plauen 1934.
- 7 Sok negatív példát lehetne felsorolni az ilyen, komplex (néprajz, földrajz) jellegű kutatásokra. Pl. Graf, Benno: *Die Kulturlandschaft des Burzenlandes.* München 1934. Számos apró kulturális elem német ősiségének bizonyítására és a velük együtt élő más nemzetiségeknek való átadására vállalkozik pl. Phelps, Hermann: Über die Urformen des siebenbürg-sächs. Bauernhauses. *Archiv* 1924. 42. 1. 261-275. - A geográfiai kutatási gyökerek, amelyekből a Sprachinselforschung kinőtte, magát a múlt század végére nyúlnak vissza: Meitzen, August: Die Flur Thalheim als Beispiel der Ortsanlage und Feldeinteilung im Siebenbürger Sachsenlande. *Archiv d. Verf. f. siebenbürg, Landeskunde* 1897. 27. 3. 651-692.; Engelmann, Gerhard: Das Deutschtum in Rumänien. I. Siebenbürgen. *Geogr. Bausteine* 14. Gotha 1928. - Bár ebben a munkában még nem szerepel a Sprachinsel kifejezés, de már áthatja a kötetet ez a szemlélet.
- 8 Ez a szinte költői kifejezés: Kuhn, Walter: i.m. 13.
- 9 Gerndt, Helge: Deutsche Volkskunde und Nationalsozialismus - was haben wir aus der Geschichte gelernt? *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 1995. 91. 53-75.
- 10 Weber-Kellermann, Ingeborg: Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der Sprachinselvolkskunde. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 1959. 62. 19-47.; Weber-Kellermann, Ingeborg. Probleme interethnischer Forschungen in Südosteuropa. *Ethnologia Europaea Vol.* 1967. I. 3. 218-231.
- 11 A településföldrajz – emberföldrajz - néprajz kapcsolatára kihegyezve: Novák László: Településnéprajz. *Néprajz egyetemi hallgatóknak* 18. Debrecen 1995. 11-95. - Az etnikai földrajz és a néprajz kapcsolatáról: Keményfi Róbert: Etno-kultúrgeográfiai vizsgálatok két magyar-román faluban. *Folklór és Etnográfia* 84. Debrecen 1994. 16-22.
- 12 Györffy István: *A Fekete-Körös-völgyi magyarság.* Budapest 1986.; Fodor Ferenc: *Az el nem sodort falu.* Budapest 1943.
- 13 Teleki Pál: Egy néprajzi térképről. *Földrajzi Közlemények* 1937. LXV. 4-5., 60-70.; Teleki Pál - Rónai A: *The different types of ethnic mixture of population.* Budapest 1937.
- 14 Moser, Hugo: Volkstumprobleme der deutschen Sprachinseln in Ost- und Südeuropa. In: Rothels, Hans-Markert, Werner (Hrsg.): *Deutscher Osten und Slawischer Westen.* Tübingen 1955. - Még erősen áthatja a munkát a klasszikus nyelvszigetszemlélet (Altgut, Fremdgut), de már új és figyelemre méltó szempontként megjelenik a németiség és a tőle eltérő másik etnikum együttélésének, kölcsönhatásának vizsgálata is.
- 15 Schenk, Annemarie-Weber-Kellermann, Ingeborg. *Interethnik und sozialer Wandel.* Marburg 1973.
- 16 Pl. Újváry Zoltán : Folklór írások *Borsodi Kisonográfik* 34. Miskolc 1990.
- 17 Kocsis Károly: *Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi kutatása Szlovákia és a Vajdaság példáján.* Debrecen 1989.; Sebők László: A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. In: Arady Lajos (szerk.): *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből.* Budapest 1994.135-159. Itt kimondottan csak az etnikai térképekre koncentráltunk, a nemzetiségi adatokat feldolgozó statisztikai és geográfiai szemléletű alapkutatási munkákat hosszasan lehetne sorolni.
- 18 Keményfi Róbert: i. m.
- 19 Keményfi Róbert: Etnikai ütközőzóna Várasfenesen. *Néprajzi Látóhatár* 1993. B. 1-2., 125-142.; Sick, Wolf-Dieter: Die Siebenbürger Sachsen in Rumänien. *Geographische Rundschau* 1968. 20. i. 12-22.
- 20 Wirth egész munkája a földrajzi szemlélettel foglalkozik, és a földrajzi tér különböző értelmezéseit mutatja be. - Wirth, Eugen: *Theoretische Geographie.* Stuttgart 1979.
- 21 Weber-Kellermann, Ingeborg. i. m. 1967. 224-225.
- 22 Barth nyomán: Aubert Antal: A kisebbségek és kutatásuk társadalomföldrajzi áttekintése. In: Golobics P.-Tóth J.(szerk.): *Válogatott fejezetek a társadalomföldrajz köréből.* Pécs 1995. 221-250.
- 23 Sick, Wolf-Dieter: i. m. 17.
- 24 Kretschmer, Ingrid: *Die thematische Karte als wissenschaftliche Aussageform der Volkskunde.* Bad Godesberg 1965.; Weber-Kellermann, Ingeborg. i. m. 1967. 218.; Vilkuņa, Kustaa: Sprachgrenze, ethnische Grenze, kulturelle Grenze. In Ortutay Gyula (szerk.): *Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum.* Budapest 1975. 49-58.; Paládi-Kovács Attila: Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő - Szabadfaly József - Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Észak-Kelet-Magyarországon.* Miskolc 1984. 61-73 - A kontaktzóna jelenléte nem feltétlenül interetnikus viszonyhoz kötött, de itt

- elsősorban így értelmezem. - Grevesrus, InaMaria: Grenzen und Kontakte zur Territorialität des Menschen. *Festschrift für Gerhard Heilfurth zum 60. Geburtstag*. Göttingen 1969. 11-26. - a területhez tartozás tudatáról.
- Honko, Lauri: Tradition Barries and Adaptation of Tradition. *Ethnologica Scandinavica* 1973. 30-48.
- 25 Hasonló terminológiai különbségekre hívja fel a néprajzi kartográfiai módszer kapcsán nyomatékosan a figyelmet Voigt Vilmos is. - Voigt Vilmos: Van-e határa egy népi kultúrának? In: Kunt Ernő - Szabadfaly József - Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Észak-Kelet-Magyarországon*. Miskolc 1984. 75-87.
- 26 Keményfi Róbert: A kulturális határok értelmezésének kérdéséhez. In: Újváry Zoltán (szerk.): In memoriam Sztrinkó István. *Folklór és Etnográfia* 85. Debrecen 1994. 13-22.
- 27 A tanulmány az OTKA F 019280 sz. támogatásával készült.

RÓBERT KEMÉNYEI

Ethnic Geographical Studies in Multi-Ethnic Settlements

At the end of the 1980s, at the beginning of the 1990s the Hungarian social geography which had dealt almost exclusively with the areal phenomena of economy, expanded with a new field of study. This „old-new” field of study is the ethnic geography becoming important equivalently with the other fields of the social geography. In the first half of this century, mainly between the two World Wars beside the study of global, areal ethnic processes of greater volume a new settlement study appeared within the frame of human geography. This new field of study including research in human geography, ethnography and history wanted to give a detailed picture about and find explanation for the ethnic relationships of the studied communitz and the origins of it.

My aim with this lecture is to resurrect this field of study in connection with our contemporary regional-ethnic problems (eg. regional ethnic segregation).